

# Hoe bouwt Augustinus zijn preek op?

*Gedoopte retorica: de structuur en analyse van de kerstpreken*

In december 2015 promoveerde Joost van Neer op zijn onderzoek naar de opbouw en de gedachtegang van Augustinus' kerstpreken: *Baptised Rhetoric. Structure and Argument of Augustine's Nativity Sermons 184–196*.

In dit decembern timer een interview met hem over hoe hij erin slaagde om de zogenaamd niet in te delen preken toch in te delen.

## Waarom een onderzoek naar de structuur van de preken?

In 1991, kort na de oprichting van het Augustijns Instituut, begon een multidisciplinaire vertaalgroep, bestaande uit twee classici (ik was er één van), een theoloog en een neerlandica, aan de vertaling van een groep preken over de kerkelijke hoogfeesten. De eerste preek was een kerstpreek, *sermo* 189. Hoewel de Latijnse tekst van deze preek in de uitgave van de mauristen niet lang was en op het eerste gezicht niet moeilijk, kostte de vertaling ervan de groep toch veel hoofdbrekens. Dat had niet alleen te maken met onze toen nog geringe vertaalervaring, maar ook met de 'volgbaarheid' van de gedachtegang van Augustinus: wat is nu eigenlijk de boodschap die Augustinus in een preek wil uitdragen, en hoe verwoordt hij die? Eén ding werd wel duidelijk: de paragraafindeling van de Latijnse tekst kwam niet overeen met de indeling in vier delen die Augustinus zelf in *De doctrina christiana* 4,2,3 en 4,4,6 presenteert. Ook de bestaande paragraafindeling van de andere preken droeg niet bij aan een beter begrip van de tekst. Maar we hadden ons eraan te houden.

Onvrede was het gevolg. We vertaalden de teksten overeenkomstig de bestaande indeling, gaven ze uit en werden gecompimenteerd met het mooie en goede werk, maar we hoorden naar aanleiding daarvan ook wel eens de opmerking dat Augustinus toch lastiger te volgen was dan men had gedacht. En al lezend of vertalend vraag je je inderdaad wel eens af: 'Waar wil hij nu naar toe in deze preek?' Bij de generatie onderzoekers die ons onderwees, heerste de opvatting dat Augustinus zijn preken in alle vrijheid improviseerde, en dat hij daarbij natuurlijk ook slordigheden beging. Vooral Van der Meer populariseerde die gedachte: 'Augustinus'



doorsnee preek ziet er wanordelijk uit'. Bovendien wist men dat zijn preken genoteerd werden door snelschrijvers, hetgeen ook nog een scala aan onduidelijkheden kon verklaren. Possidius beschrijft de ervaren retor Augustinus echter als een succesvol predikant. Dan kan hij toch geen wanordelijke preken hebben gehouden? Maar ja, hoe toon je het tegendeel aan?

## Hoe ontdek je dan de gedachtegang van Augustinus?

Er moest dus een andere, niet-retorische manier worden gevonden om een zinnige indeling te achterhalen. Er zijn veel studies naar Augustinus' gebruik van Schriftteksten en –verwijzingen in de preken. Hoewel die niet zijn gericht op de indeling van de preken, helpen ze wel om de gedachtegang in een preek helder te krijgen.

Bovendien heeft de taalkunde sinds de laatste decennia van de vorige eeuw een enorme ontwikkeling doorgemaakt en veel nieuwe inzichten opgeleverd die ook hun weerslag kregen op het Latijn. Zo werd er onderzoek

gedaan naar de verschillende zinstylen (zoals een bewering, vraag, bevel, aansporing of wens, uitroep), naar het gebruik van partikels (zoals nam, igitur, enim, ergo) en naar opvallende – vaak poëtische – woordvolgorde. Ik besloot om mijn zoektocht naar de indeling van de preken niet te beginnen vanuit de retorische indeling in vier delen, zoals Augustinus die in navolging van Cicero presenteert, maar vanuit een analyse naar zowel Schriftgebruik als taalgebruik. Om het onderzoek beheersbaar te houden, beperkte ik mij tot de dertien Kerstpreken. Ik vertrok dus tegelijk vanuit de inhoud en de vorm.

Elke spreker die een nieuw punt aanroert of iets wil uitwerken houdt even een adempauze, een schrijver begint dan vaak op een nieuwe regel. In mijn onderzoek toon ik in een preek zulke kleine en grote breuklijnen aan. Wanneer de gevonden breuklijnen in het Schriftgebruik en in het taalgebruik samenvallen, is er sprake van een overgang. De zo gevonden overgangen markeren de delen waaruit een preek is opgebouwd. Mijn onderzoek leverde drie soorten indelingen op: preken in vier delen (opening, uiteenzetting, bewijsvoering en afsluiting), in vijf delen (met een extra uiteenzetting na de bewijsvoering) of in drie delen (uiteenzetting, bewijsvoering, uiteenzetting).

## Je hebt ook ontdekt dat elke preek een leermoment heeft. Wat bedoel je daarmee?

In de opening en de afsluiting leidt Augustinus zijn toehoorders als een presentator de preek in en uit, in de uiteenzetting vertelt hij een bekende of herkenbare situatie en in de bewijsvoering geeft hij les. De bewijsvoering bevat dus het leermoment, waarop men in de uiteenzetting wordt voorbereid, en waarin men – als er na het leermoment nog een uiteenzetting

## Kostbaar in zijn ogen



Het lijkt erop dat heel wat christenen, die diep in hun hart hun geloof nog steeds genegen zijn en tot voor kort het beste van zichzelf

gegeven hebben, het stilaan voor bekeken houden. Het heeft veel te maken met gebrek aan perspectief, vooral in de territoriale pastoraal, de parochies dus.

Wie goedbedoeld tegen deze moedeloosheid tekeer wil gaan, nog een tandje wil bijsteken, moet maar eens te rade gaan bij Jesaja (Js 6,1-13). Bijzonder ontvullende en daarom bevrijdende taal, waaruit blijkt dat God het roer van ons overneemt en dat gaat ons – altijd alles willen meten of weten – moeilijk af. Toch rekent God het ons niet aan en Hij houdt ons respectvol aan boord. Dat blijkt overduidelijk uit het laatste vers:

*... zoals bij een terebint en een eik: als ze geveld worden, dan rest slechts een stronk, een heilig zaad is die stronk!*

En met die mensen zal 'Hij' opnieuw beginnen.

Op het einde van Augustinus' leven – bedlegerig in een belegerde stad – toen alles waarvoor hij geleefd had teloor leek te gaan, liet hij boeopsalmen tegenover zich hangen. "Hij las ze en weende daarbij veel en onophoudelijk", weet Possidius ons te vertellen.

Als Augustinus – ondanks al z'n ijver en talenten – die afgang niet kon keren, hoeven wij ons ook niet schuldig te voelen om ons onvermogen.

Desondanks geeft hij ons een les in nederigheid. Op die deugd kan God opnieuw bouwen. Wij zijn arm in God, maar kostbaar in zijn ogen (Js 43,4), *'Pretiosus in oculis suis'* – met een knipoog naar de bisschopsleuze van Lode Aerts, kersverse bisschop van Brugge.

*Lode Caes,  
diaken Familia Sint-Augustinus,  
Zonnebeke (B.)*



komt – wordt bevestigd. Het leermoment is waar de hele preek om draait, wat de mensen moeten onthouden.

Tot mijn verbazing bleek het leermoment in de kerstpreken niet om het kerstgebeuren te gaan. De geboorte van Christus behandelt Augustinus in de voorbereiding op en – indien aanwezig – de bevestiging van het leermoment, wanneer hij als verteller optreedt. In het leermoment zelf onderricht Augustinus zijn toehoorders over hun gedrag: ze moeten overgaan van ongelof naar geloof en van hoogmoed naar nederigheid. Met andere woorden: wie echt Christus wil navolgen, moet innerlijk de bakens verzetten. Hoezeer de kerstpreken qua toonzetting ook van elkaar mogen verschillen, daarin komen ze alle met elkaar overeen. De kerstpreken gaan dus niet over Christus, maar over ons! Van Christus weten we alles al (lees de Schrift, denk aan de geloofsbelijdenis) maar we handelen er niet altijd naar.

### Wat is de betekenis van jouw onderzoek?

Mijn onderzoek heeft twee belangrijke winstpunten, een formeel en een inhoudelijk. Het formele is dat de kerstpreken, en waarschijnlijk ook de andere preken – want ik heb er

veel meer bestudeerd – een heldere opbouw kennen. Die opbouw komt niet vaak overeen met de traditionele paragraafindeling. Sterker nog: delen die een thematische eenheid vormen, worden in de huidige opmaak vaak doorsneden. Met alle gevolgen voor de 'volgbaarheid' van de preek.

Het inhoudelijke winstpunt is dat er ook zicht komt op het hoofdthema van de preken: de overgang van hoogmoed naar nederigheid. De kerstpreken zijn gehouden naar aanleiding van het kerstgebeuren, maar gaan er niet over. Dat geldt voor meer

preken, in elk geval bij die die ik heb bestudeerd.

**Moeten nu alle dure Latijnse tekst-edities van Augustinus' preken zoals het CCSL en CSEL opnieuw worden ingedeeld? Komen er bij Damon nieuwe preekbundels met een betere indeling?**

Eigenlijk wel, ja. Schäublin riep daar al enige tijd geleden toe op: van alle preken afzonderlijk zou een 'Dispositionsanalyse' moeten worden gemaakt. Het zou de begrijpelijkheid van de preken aanmerkelijk vergroten en een hele reeks vooroordelen wegwerken. Maar eerst zal ik nog mijn eigen onderzoek moeten omwerken naar een handelseditie.

*Ingrid van Neer-Bruggink*

